

نهج البلاغه نوین

تنظیم شده بر اساس ترتیب تاریخی بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین علیه السلام

پژوهش و تحقیق

محمد رضا جواهری حقیقی

میکائیل

سرشناسه	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق.
عنوان قراردادی	:	نهج البلاغه - فارسی - عربی
عنوان و نام پدیدآور	:	نهج البلاغه نوین: تنظیم شده براساس ترتیب تاریخی بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین/محمدرضا جواهری حقیقی.
مشخصات نشر	:	تهران: میکائیل، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	:	۶۵۱ ص: جدول، نمودار -
شابک	:	978-964-7066-40-2
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- خطبه‌ها
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- نامه‌ها
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- کلمات قصار
شناسه افزوده	:	جواهری، محمدرضا، ۱۳۴۴- گردآورنده
رده بندی کنگره	:	BP۳۸۱.۰۴۱ ۱۳۹۳ع
رده بندی دیویی	:	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۶۷۰۰۸۱

میکائیل

نهج البلاغه نوین

تنظیم شده براساس ترتیب تاریخی بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین (علیه السلام)

محمد رضا جواهری حقیقی

ناشر: میکائیل

چاپ: اول، ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۰۶۶-۴۰-۲

تهران، بزرگراه رسالت، مجیدیه شمالی، خیابان برادران محمودی شرقی، کوچه امید، پلاک ۱

تلفن: ۲۲۵۱۲۸۳۴ دورنگار: ۲۶۳۰۰۶۶۸ www.ashja.com

"فهرست مطالب"

مقدمه ۳

فصل اول: ۹

• نهج البلاغه با زمانبندی مشخص ۱۱

فصل دوم: ۳۲۹

• نهج البلاغه بدون زمانبندی مشخص ۳۳۱

پیوست ها: ۶۰۷

• پیوست یک (جدول ترتیبی بیانات و نامه های امیرالمومنین علی (ع)) ۶۰۹

• پیوست دو (جدول مترجمین محترم نهج البلاغه) ۶۲۵

• پیوست سه (نمودارهای میزان بهره گیری از مترجمین محترم نهج البلاغه) ۶۴۱

فهرست منابع و مآخذ ۶۶۳

نوشتن از امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) و به تبع آن از نهج البلاغه که نازله وجودی آن حضرت محسوب می‌شود، بسیار مشکل بوده و به‌ویژه از ظرفیت و وسعت روحی و فکری حقیر خارج است. لذا گام نهادن در این عرصه، یکسره منوط به اذن و اجازه الهی و راهگشایی و راهنمایی حضرتش می‌باشد. آنچه مرقوم گردید نه ادعائی برای مطرح شدن، نه حلیتی برای جلب قلوب، نه دکائی برای فضل فروشی، نه بازاری برای عوام‌فریبی و نه نمایشی از عارف‌مسلکی است. بلکه حقیقتی نوشته بر اعصار است که حضرت حق به هر که بخواهد روزی بی‌حساب می‌بخشد و عزت فراوان می‌دهد و این خاندان کرم نیز، مطابق با همین سنت الهی و به اذن حق جل جلاله، با عاشقان خود چنین می‌کنند. به تعبیر مولانا:

نفحه‌ای آمد شما را دید و رفت *** هر که را می‌خواست جان بخشید و رفت
نفحه‌ای دیگر رسد هشیار باش *** تا از این هم وانمانی خواجه طاش^۱

در این هنگامه تنها هنر ما این است که خود را در مسیر این نسیم روح‌افزای الهی قرار دهیم تا دستمان را بگیرند و گام به گام به سوی نور متجلی از ذات و صفات حضرت حق، رهنمون شوند و از باده بی‌بدیل ولایت سیراب و مستمان سازند. در این صورت اذعان خواهید کرد که آنچه نوشتیم نه حادثه‌ای عجیب و غریب، که تجربه‌ای فراگیر و عمومی است و همه ما در طول زندگی، بارها و بارها با هشدارها، تحذیرها، تشویق‌ها و کرامت‌های الهی مواجه می‌شویم اما یا به آن‌ها بی‌توجهیم و یا غافلانه آن‌ها را فراموش می‌کنیم. به تعبیر شیخ احمد غزالی در رساله سوانح: «گاه عشق آسمان بود و روح زمین تا وقت چه اقتضا کند که چه بارد. گاه عشق تخم بود و روح زمین تا خود چه روید. گاه زین بود بر مرکب روح تا که برنشیند. گاه لگام بود بر سر سرکشی روح تا خود به کدام جانب گرداند... و گاه زهر ناب بود در کام قهر روح تا خود که را گردد و که را هلاک کند»^۲.

اساس و بنیان این نوشتار برآمده از «اشارتی روحانی» است که به نظم و به رشته کشیدن بیانات و نوشته‌های امام علی (علیه السلام) با ریسمان توالی تاریخی آن‌ها در مکتوبی بین دو جلد که «نهج البلاغه» اش می‌خوانیم، می‌پردازد.^۳ بنابراین نه شامل تمامی جملاتی است که از مولا

۱. مثنوی معنوی: دفتر اول، بیت ۱۹۵۱، ص ۱۲۱

۲. رساله سوانح: احمد غزالی، ص ۲۳

۳. پیوست شماره یک تغییرات ترتیبی نسخه فعلی را نسبت به نسخ پیشین (برحسب تاریخ و شان بیان خطبه‌ها، نامه‌ها و جملات قصار امام (علیه السلام) نشان می‌دهد.

امیرالمؤمنین در آثار دیگر و تحت نام‌های مختلف وجود دارد و نه سعی در خارج شدن از بستر عمومی نهج البلاغه شریف داشته‌ایم. باشد تا محققین و اندیشمندان آشنا با کلام امام علیه السلام، راه آغاز شده را تا بدان جا که میسر است پیمایند و بشریت و البته شیعیان را از تلاش‌های خود بهره‌مند سازند؛ اما بعد...

محقق ادیب و دانشمند؛ مرحوم سید شریف رضی که درود خداوند بر او باد در مقدمه کتاب ارزشمندش می‌فرماید: «خواست من از گردآوری این سخنان، معانی بلند و نکات ارزشمند بوده است نه رعایت نظم و پیوند آن‌ها»^۴ و بدین ترتیب آیندگان را متوجه پراکندگی مطالب نهج البلاغه نموده و تمرکز خود را بر بلاغت امام علیه السلام به وضوح اعلام داشته است. همچنین مترجم بزرگ قرآن و قرآن‌پژوه معاصر؛ دکتر مهدی فولادوند که از قضا صاحب یکی از بهترین ترجمه‌های نهج البلاغه نیز هستند، در پاورقی خطبه ۲۵ کتاب خود نوشته‌اند: ای کاش این نامه‌ها، بر حسب تاریخ وقوع پیامدها تنظیم می‌گشت...!^۵ پس آنچه به لطف الهی به دست آمده، آرزویی برآورده شده از دل تاریخ است که باید ظهورش را مبارک دانست و بر تکمیلش همت گماشت.

تلاش حقیر علاوه بر زمانمند و منسجم نمودن نهج البلاغه موجود، مبتنی بر فهم و تفسیر نتایجی است که از کشف این انسجام برمی‌آید. این نکته حقیقتی است که چنانچه متنی از بستر تاریخی‌اش جدا شود، عقیم و ناقص فهمیده می‌شود. به عبارت دیگر وقتی هر خطبه و نامه امام در زمان و مکان واقعی و تاریخی خود قرار گیرد، بسیاری از سوء تعبیر، شبهات، خطاهای تاریخی و تفسیرها و تاویل‌های شخصی و سلیقه‌ای پدید نمی‌آیند. چرا که سیر حوادث و سیره امیرالمؤمنین علیه السلام، خود روشنگر معضلات پیش گفته بوده، به «جریان‌شناسی» و تبیین صحیح و مستند وقایع و رخدادها می‌انجامد.

بدین ترتیب کلیت نهج البلاغه برای حرکت درست در ورطه‌های گوناگون زندگی (که قابلیت تطبیق با شرایط سیره عملی مولای متقیان را داشته باشند)، معیار و میزانی عینی و عملی می‌سازد که شیعیان و پیروان حضرتش را گام‌به‌گام در مسیر امام هدایتگر خود قرار می‌دهد. از جمله آثار و نتایج شگرف دیگر این مرتب‌سازی تاریخی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- به شیوه‌های مدیریتی و مبانی بسیاری از عزل و نصب‌ها و دلایل وقوع تاریخی آن‌ها وقوف می‌یابیم.

۴. نهج البلاغه؛ مرحوم شهیدی، علمی و فرهنگی، ج ۱، تهران ۶۸ ص ۱

۵. نهج البلاغه؛ فولادوند، ص ۴۶

- ۲- به فهم پیش‌بینی‌ها و اخبار غیبی امام علیه السلام مانند هشدار نسبت به ضربت قریب‌الوقوع ابن ملجم ملعون و مباحث تقدیری آن (خطبه شصت و دوم) نائل می‌شویم.
 - ۳- به برطرف شدن شبهات و پاسخگویی به سؤالاتی که تنها به معجزه نظم و توالی تاریخی وقایع به دست آمده‌اند، یاری می‌رساند.
 - ۴- به هشدارها و نصایح پدران امام علیه السلام در حوادث گوناگون مانند رویداد قتل عثمان (خطبه ۱۶۴) پی می‌بریم.
 - ۵- با انواع لحن و کلام امام قبل و بعد از جریان‌های عمده سیاسی-نظامی آشنا می‌شویم.
 - ۶- با روش‌های برخورد با فرزندان، اصحاب، منافقان، دشمنان، هتاکان و به‌طورکلی مخاطبان امام علیه السلام آشنا می‌شویم.
 - ۷- به شیوه‌های رویارویی و مواجهه با وقایع، حوادث و رویدادها دست می‌یابیم.
 - ۸- از توالی حوادث و ارتباط منطقی بیانات و نوشته‌های امام علیه السلام آگاه می‌شویم تا بدان جا که وقتی خطبه‌های ۲۹، ۲۷ و ۱۸۰ را پشت سر هم می‌خوانیم، درخواست و طلب ذره‌ای مردانگی و غیرت را از کوفیان به نظاره می‌نشینیم؛ گویی ناظری هستیم در کنار حضرتش. پس با او سر در چاه کرده، از دشمنی‌ها و خیانت‌ها و جهالت‌های مردم زمانه با حضرت حق نجوا می‌کنیم. آنگاه دیگر فقط یک خواننده ساده نهج‌البلاغه که در پس قرون و اعصار کتابی را از سر بیکاری و بی‌دردی ورق بزند، نیستیم بلکه همراه با امام لبخند می‌زنیم و اشک می‌ریزیم و درد می‌کشیم و نهایتاً اگر شایستگی‌اش را داشته باشیم ضربت می‌خوریم و در محراب عبادتش با او (اما نه چون او) شهید می‌شویم.
- از سوی دیگر تحقیق حاضر مقدمه‌ای ساده بر تحولی شگرف است که تاکنون مورد بحث و بررسی قرار نگرفته و یا در هاله‌ای از ابهام پیچیده شده‌اند. حقایقی که در عین نزدیکی، چنان در سایه حوادث و تحلیل‌های مرسوم قرار داشته‌اند که تنها با تاباندن نوری پرفروغ و روشی نو در کشف آن‌ها، قابلیت ظهور یافته‌اند. لذا از طریق به رشته کشیدن پراکندگی‌های موجود، چنان نظم‌ی بر مطالب عمیق نهج‌البلاغه حاکم می‌شود که بر بسیاری از شبهات و کاستی‌ها مهر باطل می‌زند. مطلب اخیر اگرچه در این کتاب جلوه‌گر شده و رخ نموده اما در کتاب ویژه‌ای از حقیر تحت عنوان «نگرشی نوین بر نهج‌البلاغه»، شرح و بسط داده شده، تفصیل یافته است.

همچنین در مورد مهم‌ترین ویژگی‌های این نسخه از نهج‌البلاغه می‌توان به کاربردی شدن و عنصر مخاطب محوری آن (که گوئی سالهاست فراموش شده) اشاره نمود. شاید به یمن این نظم محتوایی و ساماندهی تاریخی، دسته‌ای از مخاطبین فراموش شده نهج‌البلاغه (از جوانان و بانوان) به سوی آن بازگشته، خود را از مفاهیم بلند و حکمت‌های شگرف آن

محروم نسازند. ادعای علمی حقیر این است که نهج البلاغه نوین، انقلابی عظیم و عمیق در عرصه مطالعه، جذب مخاطب، فهم بیانات و سیره حضرت امیر، رفع شبهات و... به وجود خواهد آورد و انشاء... تعالی در آینده‌ای نه چندان دور شاهد این رشد روز افزون خواهیم بود. چرا که نهج البلاغه محصول تلاش نویسنده‌ای در کنج خانه و خلوت کتابخانه‌ای نیست بلکه محصول بی‌بدیل خون و جهاد و شهادت، سکوت و تنهایی و اندوه امام علی علیه السلام است. نهج البلاغه «شقشقیه»^۶ ای است در انتهای غائله نهروان، «جهادیه» ای است پس از غارت انبار و «قاصعه» ای است در روزهای آخر عمر شریف امام علیه السلام. حضرتش چنان فرصت را غنیمت می‌دانند که در بازگشت از صفین، وصیت اقتصادی می‌نویسد (نامه ۲۴) و در بدرقه ابوذر افتخاری کرده، حکومت و حاکمان غاصب آن را تقبیح می‌کنند. (خطبه ۱۳۰) بر این اساس نهج البلاغه‌ای که شقشقیه و جهادیه و قاصعه را خارج از بستر تاریخی‌شان مطرح کند ناخواسته به کلام و سیره امام علی علیه السلام جفا کرده و در معرفی این مهم به مخاطب خویش مغلوب گشته است.

در ارتباط با شاکله کتاب، نهج البلاغه نوین مبتنی بر دو فصل مجزاست:

۱- فصل اول شامل آن دسته از بیانات و نوشته‌های امام علیه السلام است که با قید زمانی مشخص ایراد و ارسال گردیده‌اند.

۲- فصل دوم دربرگیرنده دسته‌ای از بیانات و نوشته‌های امام علیه السلام است که فاقد هرگونه قید زمانی مشخصی می‌باشند. دسته اخیر شامل بیانات ارزشی، فلسفی، عرفانی، اعتقادی و اخلاقی صرف هستند که بدون لطمه زدن به مباحث تاریخی و سیره امیرالمؤمنین، رساله‌ای آکنده از نکات حکمی را در برابر ما می‌گشایند که حتی می‌توانند از سوی خواننده مشتاق به سبک و سیاقی جداگانه از فصل اول مورد مذاقه و بررسی قرار گیرند.

و اما نکاتی چند در خصوص ترجمه پیش رو:

۱- استفاده از چهار ترجمه مرحوم دکتر سید جعفر شهیدی، مرحوم محمدمهدی دشتی، دکتر محمدمهدی فولادوند و حجه الاسلام و المسلمین سید جمال‌الدین دین‌پرور^۷: اقدام مذکور جهت هر چه پیراسته کردن و ساده فهم کردن بیانات و مکاتبات امیرالمؤمنین علیه السلام انجام گرفته است. از سوی دیگر ما را با متنی پخته‌تر و کامل‌تر از متون فوق مواجه می‌سازد که در عین آنکه از آن‌ها جدا است، فارغ از آن‌ها هم نیست. از این رو «دانه را شکافته» به جای «دانه را کفیده»^۸ انتخاب شده و «آبگیر» به جای «حوض»^۹ نشسته است تا

۶. پیوست‌های شماره دو و سه میزان بهره‌گیری حقیر از تلاش‌های مترجمین منتخب را نشان می‌دهد.

۷. در ترجمه نامه ۴۳.

۸. در ترجمه خطبه ۱۰.

مطلب بهتر فهمیده شود، یا «فال بد» جای «بیماری»^۹ و «زحمت» جای «شر»^{۱۰} و «نقص» جای «تفاوت»^{۱۱} و «بهانه جویی» جای «عذرخواهی»^{۱۲} را گرفته تا سوء تعبیر و شبهه‌ای به وجود نیاید که تفسیر و تأویلی را طلب کند.

۲- استفاده از نقشه‌های جغرافیائی: برای هر چه بیشتر ملموس نمودن مطالب نهج البلاغه، نقشه‌های سه نبرد حمل، صفین و نهروان در ابتدای ورود مباحث به حوزه‌های مربوطه ارائه گردیده تا خواننده گرامی طرح ذهنی دقیق‌تری نسبت به شرایط و برخی ملاحظات کلامی - نوشتاری امام (علیه السلام) بیابد.

۳- ایجاد فصل‌بندی نوین: استفاده از دو فصل مجزا و اساسی که نهج البلاغه شریف را به دو کتاب تاریخی و عرفانی تقسیم کرده و مخاطب گرامی برحسب نیاز، حوصله و فرصت خود می‌تواند به آن‌ها مراجعه نماید.

۴- تهیه عناوین جدید مبتنی بر مشخصه‌های زمانی - مکانی: چگونه می‌توان تصور کرد که امام (علیه السلام) پس از خاتمه جنگ صفین فرموده باشند «عاقبت حق به حق‌دار رسید»^{۱۳} و ترجمه‌های موجود، عنوان سال ۲۷ هجری را نشان دهند؟! از آنجا که چنین خطایی عقلاً محال است پس جمله مذکور می‌تواند پس از بیعت هجومی مردم مدینه با امام (علیه السلام) در سال ۳۵ هجری، بیان شده باشد ولا غیر. براین اساس مشخصه‌های زمانی - مکانی، با توجه به کتب تاریخی، تفسیری و بررسی‌های دقیق محتوایی باز تعریف شدند تا هر کلام امام (علیه السلام)، در نزدیک‌ترین جای ممکن به بستر تاریخی خود، قرار گیرند.

۵- عدم استفاده از تیرهای اضافی جهت جلوگیری از هرگونه تحمیل برداشت: برخی ترجمه‌ها از تیرها و عناوینی استفاده کرده‌اند که به نوعی محدود بوده یا تنها به یکی از جنبه‌های متن، اشاره کرده‌اند. لذا با حذف تیرهای مذکور، مخاطب گرامی را با متنی خالص مواجه ساخته‌ایم که بدون ایجاد پیش‌داوری ذهنی، به تحلیل محتوای بیانات امام (علیه السلام) پردازد.

۶- عدم تأکید بر متن عربی: اگرچه متن اصلی نهج البلاغه واجد زیبایی و اهمیتی خارج از تصور است؛ اما هدف حقیر، تمرکز بخشیدن به مخاطب برای درک عمیق مقتضیات زمانی - مکانی و بستر و فضای کلام امام (علیه السلام) بوده است. لذا هر چه توجه مخاطب را از محور اصلی خارج می‌کرده، حذف یا کم‌رنگ شده تا انشاء الله... عمق تنهائی و مظلومیت حضرتش

۹. در ترجمه جمله قصار ۴۰۰.

۱۰. در ترجمه جمله قصار ۲۳۷.

۱۱. در ترجمه خطبه ۸۰.

۱۲. در ترجمه نامه ۵۸.

۱۳. خطبه دوم نهج البلاغه.

در بستری تاریخی، نه ادبی درک شود. سال‌ها در پی زیبایی بودیم و لب کلام امام را فراموش کردیم. حال بیابید همت کنیم و کمی به محتوا بیش از ظرایف لغوی پردازیم. شاید روح متعالی پنهان شده در آن‌سوی زینت‌ها و زیورها (که به نظر می‌رسد حجاب راه شده)، دستان را بگیرد و از نو احیا شویم. نهج‌البلاغه شریف، محتوایی ادبی - عرفانی دارد که اکنون به اعجاز ترتیب تاریخی، فضیلتی مضاعف در شناخت سیره امیرالمؤمنین یافته است. بدیهی است که شرح لغات غامض عربی یا ارائه نکات تفسیری، جز اینکه کتابی قطور و پرحجم بسازد که مخاطب عصر حاضر را از آن فراری داده، در عین حال حق مطلب را نیز در این مورد ادا ننماید، اثری نداشته و ندارد. لذا محقق هدفمند کلام امام (علیه السلام)، می‌تواند به کتب مرتبط تفسیری و ادبی مراجعه نموده، عطش خود را فرو بنشانند.

۷- عدم استفاده از پاورقی‌های اضافی و اکتفا نمودن به تذکرات مهم و ارائه اطلاعات کاملاً ضروری: در کتاب حاضر از هرگونه توضیح واضحات و حتی شرح لغات غامض که خارج از هدف اصلی و نهائی ما در دسترسی به کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) بوده، اجتناب شده و تنها برخی پاورقی‌های موجز که نکاتی کلیدی در فهم متن را در اختیار مخاطب می‌گذارد، اضافه گردیده است. لذا تنها به معرفی برخی اشخاص تأثیرگذار در توالی حوادث، پرداخته شده و از ارائه اطلاعات اضافی در مورد افراد، حوادث تاریخی و یا حکایات گوناگون، پرهیز گردیده است.

در پایان امیدوارم که خوانندگان گرامی، از نگرش نوین ما به نهج‌البلاغه شریف و چینش و ترتیب جدید آن توشه‌ای معرفتی کسب کرده، ما را از دعای خیر خود بی‌نصیب نگذارند. همتی که به یمن نظر آن امام همام از سیزدهم رجب ۱۴۳۱ قمری آغاز و در بیست و یکم رمضان ۱۴۳۴ خاتمه یافت. فاصله‌ای از تولد تا شهادت و از کعبه عشق تا محراب رستگاری. همچنین از همسر و فرزندانم که کاستی‌های طبیعی ناشی از تحقیقات حقیر را با سعه‌صدر تحمل نموده و تمامی کسانی که به نحوی از انحاء، حقیر را با نظرات، پیشنهادها و انتقادات خود یاری رسانده‌اند تشکر و قدردانی نموده، آرزوی عزت دنیوی و سعادت اخروی در سایه‌سار ولایت مولا علی (علیه السلام) را برای ایشان از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم. بارالها تو را شکر و سپاس می‌گوییم که منتسب به یگانه‌ای بی‌بدیل (علی (علیه السلام)) هستیم. انشاء الله

«محمدرضا جواهری حقیقی»

«بیست و یکم رمضان سال ۱۴۳۴ هجری قمری»

«هشتم مردادماه سال ۱۳۹۲ هجری شمسی»